GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal

ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

પર્યાવરણીય જવાબદારી : આપણું સહિયારું ભાગ્ય

Environmental Responsibility: Our Shared Destiny

શ્રી મહેશભાઈ ચંદુભાઈ ચાવડા, પીએચ.ડી. સ્કોલર્સ, શ્રી ગોવિંદ ગુરુ યુનિવર્સીટી, ગોધરા
Email.maheshxd@yahoo.com Mo.No.7096232737

❖ પ્રસ્તાવના:

આજે આપણે એક એવા વળાંક પર ઊભા છીએ જ્યાં પ્રકૃતિ માત્ર આપણી જરૂરિયાત નથી, પણ આપણું અસ્તિત્વ છે. પર્યાવરણીય જવાબદારીએ કોઈ વિકલ્પ નથી, પરંતુ આપણા 'સહિયારા ભાગ્ય' ને સુરક્ષિત કરવાની એકમાત્ર ચાવી છે. આ માત્ર એક ચર્ચાનો વિષય નથી પણ આપણા અસ્તિત્વનો પ્રશ્ન છે: 'પર્યાવરણીય જવાબદારી: આપણું સહિયારું ભાગ્ય'.

પર્યાવરણ શબ્દ બે શબ્દો 'પરિ' અને 'આવરણ' થી બનેલો છે. જેનો અર્થ થાય છે આપણી આસપાસનું કુદરતી આવરણ. આ આવરણ આજે સંકટમાં છે. વિકાસના આંધળા મોડેલને કારણે વાતાવરણમાં કાર્બન ડાયૉક્સાઈડની માત્રા વધી રહી છે અને ઓઝોન સ્તરમાં ગાબડાં પડી રહ્યાં છે. જેની અસરો કોઈ એક વિસ્તાર પૂરતી નહીં પણ સમગ્ર વિશ્વ માટે ઘાતક છે. આપણે ઘણીવાર માનીએ છીએ કે પ્રકૃતિ આપણી મિલકત છે. પરંતુ સત્ય એ છે કે આપણે પ્રકૃતિનો એક ભાગ છીએ. આપણે આપણી આવનારી પેઢી માટે એવું 'વિકાસનું મોડેલ' તૈયાર કરવું પડશે જે ઉત્તમ જીવનની વ્યવસ્થા સાથે આ ગ્રહ પરની જૈવિક વિવિધતાનું પણ રક્ષણ કરે. પ્રદૂષણ એ કુદરતી ચક્રમાં ખલેલ પહોંચાડે છે અને તેનાથી બચવા માટે આપણી સામાજિક અને નૈતિક જવાબદારી અનિવાર્ય છે.

❖ પર્યાવરણીય પડકારો અને ઉકેલ:

પર્યાવરણીય પડકારોમાં ગ્લોબલ વોર્મિંગ, પ્રદૂષણ (હવા, પાણી, જમીન), જંગલોનો વિનાશ અને જૈવવિવિધતામાં ઘટાડો મુખ્ય છે. તેનો ઉકેલ ટકાઉ વિકાસ, પુનઃપ્રાપ્ય ઊર્જા (સૌર/પવન), વૃક્ષારોપણ, પ્લાસ્ટિક મુક્તિ (3R-Reduce, Reuse, Recycle) અને કચરાના યોગ્ય વ્યવસ્થાપનમાં રહેલો છે. જે પૃથ્વીના સંરક્ષણ માટે અનિવાર્ય છે.

- **પર્યાવરણીય પડકારો:**

- **ગ્લોબલ વોર્મિંગ અને ક્લાઈમેટ ચેન્જ:**

વાતાવરણમાં ગ્રીનહાઉસ વાયુઓનું પ્રમાણ વધવાને કારણે પૃથ્વીનું સરેરાશ તાપમાન વધી રહ્યું છે. આજે ગ્લોબલ વોર્મિંગ અને ક્લાઈમેટ ચેન્જ એ માત્ર સમાચારોની હેડલાઈન નથી, પણ વાસ્તવિકતા છે. બરફના પહાડો ઓગળી રહ્યા છે અને ઋતુચક્ર ખોરવાઈ રહ્યું છે. World Wildlife Fund (WWF) ના અહેવાલો મુજબ છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં વન્યજીવોની વસ્તીમાં ૬૦% થી વધુનો ઘટાડો થયો છે. આ આંકડા આપણને ચેતવણી આપે છે કે જો આપણે આજે નહીં જાગીએ તો આવતીકાલ આપણને માફ નહીં કરે. ગ્લોબલ વોર્મિંગને કારણે તાપમાનમાં ૧.૫ થી ૨ ડિગ્રીનો સંભવિત વધારો દરિયામાં ઠલવાતું ૮૦ લાખ ટન પ્લાસ્ટિક અને ઘટતું જતું ભૂગર્ભ જળ સ્તર એ પૃથ્વી માટે ગંભીર જોખમો છે.

- **પ્રદૂષણ:**

હવા, પાણી અને જમીનનું દૂષણ, તેમજ પ્લાસ્ટિકનો અતિશય કચરો દર વર્ષે વિશ્વભરમાં લગભગ ૮૦ લાખ ટન પ્લાસ્ટિક દરિયામાં ઠલવાય છે, જે દરિયાઈ જીવસૃષ્ટિ માટે ખતરારૂપ છે.

- **જંગલોનો વિનાશ (Deforestation):**

ઔદ્યોગિકીકરણ અને શહેરીકરણ માટે વૃક્ષો કાપવાથી ઓક્સિજનના સ્ત્રોત અને વન્યજીવનના આશ્રયસ્થાનો નષ્ટ થઈ રહ્યા છે.

"કુદરતનો નહીં કરો વિનાશ, નહીંતર થશે સર્વનાશ."

- **પાણીની અછત:**

કુદરતી સ્ત્રોતોના દુરુપયોગને કારણે તાજા પાણીના જથ્થામાં ઘટાડો. નીતિ આયોગના અહેવાલ મુજબ ભારતના ઘણા મોટા શહેરોમાં ભૂગર્ભ જળનું સ્તર ચિંતાજનક રીતે નીચે જઈ રહ્યું છે.

- **જૈવવિવિધતામાં ઘટાડો:**

પ્રજાતિઓનો નાશ અને ઈકોસિસ્ટમમાં અસંતુલન ઘટાડવું જોઈએ.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

- **તાપમાનમાં વધારો:**

વૈજ્ઞાનિક અહેવાલો મુજબ, જો આપણે કાર્બન ઉત્સર્જન નહીં ઘટાડીએ તો ૨૧મી સદીના અંત સુધીમાં પૃથ્વીનું તાપમાન ૧.૫ થી ૨ ડિગ્રી સેલ્સિયસ વધી શકે છે. જે વિનાશક પૂર અને દુષ્કાળ લાવી શકે છે.

- **પુનઃપ્રાપ્ય ઊર્જાનો ઉપયોગ:**

કોલસા કે પેટ્રોલને બદલે સૌર ઊર્જા, પવન ઊર્જા અને જળ વિદ્યુતનો ઉપયોગ વધારવો જોઈએ.

- **વૃક્ષારોપણ અને સંરક્ષણ:**

વધુ વૃક્ષો વાવવા અને જંગલોનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. મોટા વૃક્ષો પર્યાવરણને જરૂરી ઓક્સિજન આપે છે અને ગ્લોબલ વોર્મિંગ ઘટાડવામાં મદદ કરે છે.

"વૃક્ષો વાવો, પર્યાવરણ બચાવો, ધરતીને સ્વર્ગ બનાવો."

- **3R સિદ્ધાંત અપનાવવો:**

Reduce (ઘટાડો), Reuse (પુનઃઉપયોગ), અને Recycle (પુનઃચક્રીયકરણ) દ્વારા કચરો ઓછો કરવો.

- **પ્લાસ્ટિક મુક્તિ:**

સિંગલ-યુઝ પ્લાસ્ટિકનો ઉપયોગ બંધ કરવો અને શણ કે કાગળની થેલીઓનો પ્રચાર કરવો. આપણે વાપરેલી એક પ્લાસ્ટિકની થેલી પૃથ્વી પર ૫૦૦ વર્ષ સુધી અસ્તિત્વ ધરાવે છે. શું આપણી ૧૦ મિનિટની સગવડ પૃથ્વીના ૫૦૦ વર્ષ બગાડવા જેટલી કિંમતી છે?

"પ્લાસ્ટિક હટાવો, પૃથ્વી બચાવો."

- **જળ સંરક્ષણ:**

વરસાદી પાણીનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ અને પાણીના સ્ત્રોતોને દૂષિત થતા બચાવવા જોઈએ. જળ સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. એક ટપકતો નળ વર્ષે હજારો લિટર પાણી બગાડે છે. ભારત સરકારના

જલ શક્તિ મંત્રાલય દ્વારા ચલાવવામાં આવતું 'જલ શક્તિ અભિયાન' આપણને પાણીના સંગ્રહ માટે પ્રેરિત કરે છે.

- **જનજાગૃતિ:**

  નાગરિકોમાં પર્યાવરણ પ્રત્યે જવાબદારીની ભાવના કેળવવી . ગુજરાત ઈકોલોજીકલ એજ્યુકેશન એન્ડ રિસર્ચ (GEER) ફાઉન્ડેશન જેવી સંસ્થાઓ પર્યાવરણીય શિક્ષણ ક્ષેત્રે મહત્વનું કાર્ય કરી રહી છે. તેમની પ્રવૃત્તિઓમાંથી શીખીને આપણે જાગૃતિ ફેલાવવી જોઈએ.

- **સામૂહિક જવાબદારી:**

  પર્યાવરણનું રક્ષણ એ માત્ર સરકાર કે સંસ્થાઓનું કામ નથી, પણ દરેક નાગરિકની નૈતિક ફરજ છે.

- **સંપત્તિનું જતન:**

  હવા, પાણી અને જમીન એ આપણા પૂર્વજોની ભેટ નથી, પરંતુ આપણી આવનારી પેઢીનું દેવું છે.

"પર્યાવરણ બચશે, તો જ માનવ બચશે."

- **પ્રકૃતિ સાથેનો સાંસ્કૃતિક સંબંધ:**

  ભારતીય સંસ્કૃતિમાં નદીને 'લોકમાતા' અને તુલસી-વડને પવિત્ર માનવામાં આવ્યા છે. આપણે પ્રકૃતિના શોષક નહીં, પણ પોષક બનવાનું શીખવવામાં આવ્યું છે. વેદોમાં કહ્યું છે: "**માતા ભૂમિः પુત્રોऽहं પૃથિવ્યાः**" **अथर्ववेद** (12.1.12) અર્થાત્ પૃથ્વી મારી માતા છે અને હું તેનો પુત્ર છું. જો પૃથ્વી માતા છે, તો તેને પ્રદૂષિત કરવી એ આપણી નૈતિક પડતી છે.

- **કાર્બન ફૂટપ્રિન્ટ ઘટાડવી:**

  બિનજરૂરી લાઈટ-પંખા બંધ કરવા અને જાહેર પરિવહનનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

- **કચરાનું વ્યવસ્થાપન:**

ભીનો અને સૂકો કચરો અલગ કરવો એ નાનું પણ ક્રાંતિકારી પગલું છે. કચરો કચરા પેટીમાજ નાખવો જોઈએ.

- **સૌર ઉર્જા:**

ગુજરાતમાં સૂર્ય ગુજરાત યોજના હેઠળ સોલર પેનલ્સનો ઉપયોગ વધારવો જોઈએ જેથી કોલસા આધારિત વીજળી પર નિર્ભરતા ઘટે.

- **પરિવર્તનનો પ્રારંભ:**

પરિવર્તનનો પ્રારંભ જેમાં પ્લાસ્ટિકનો ત્યાગ, વૃક્ષારોપણ અને ઉર્જાનો બચાવ એ નાના પગલાં મોટા પરિવર્તનની શરૂઆત છે.

પર્યાવરણીય સમતોલન જાળવવા માટે ટકાઉ જીવનશૈલી અપનાવવી એ જ એકમાત્ર વિકલ્પ છે. વધતું જતું પ્રદૂષણ અને ગ્લોબલ વોર્મિંગ આપણા સહિયારા ભવિષ્ય માટે જોખમરૂપ છે. ઉકેલ તરીકે આપણે 'Reduce, Reuse, and Recycle' ના મંત્રને જીવનશૈલીનો ભાગ બનાવવો પડશે. આપણે હંમેશા 'તંત્ર' કે 'સરકાર' પર દોષારોપણ કરીએ છીએ. પણ પર્યાવરણીય જવાબદારીની શરૂઆત 'મારા' થી થાય છે. આપણું સહિયારું ભાગ્ય સુધારવા માટે આપણે 'ગ્રીન લાઈફસ્ટાઈલ' અપનાવવી પડશે.

❖ **પર્યાવરણીય જવાબદારીના જીવંત ઉદાહરણો:**

- **"કચરો નહીં, પણ સંપત્તિ" (Waste Management):**

ઇન્દોર શહેરનું ઉદાહરણ લો. તે સતત ભારતનું સૌથી સ્વચ્છ શહેર બને છે કારણ કે ત્યાંના નાગરિકો 'સહિયારી જવાબદારી' સમજે છે. તેઓ કચરાને ફેંકવાને બદલે તેનું ઘરે જ વર્ગીકરણ (ભીનો અને સૂકો કચરો) કરે છે.

જો આપણે આપણા ઘરનો કચરો પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં ભરીને રસ્તા પર ફેંકીએ છીએ. તો તે ગટર બ્લોક કરે છે અને અંતે પૂર જેવી સ્થિતિ સર્જે છે. એટલે કે આપણી એક ભૂલ આખા શહેરનું ભાગ્ય બગાડે છે.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

- **"પાણીનું બેંક બેલેન્સ" (Water Conservation):**

  રાજસ્થાનના પીપલાંત્રી ગામનું ઉદાહરણ અદ્ભુત છે. ત્યાં દીકરીના જન્મ પર ૧૧૧ વૃક્ષો વાવવામાં આવે છે. તેનાથી જમીનનું જળસ્તર ઊંચું આવ્યું છે.

  આપણે પાણીને બેંકના પૈસાની જેમ વાપરવું જોઈએ. જો આપણે જરૂરિયાત કરતાં વધુ પાણી વાપરીશું. તો આવનારી પેઢી માટે 'ઝીરો બેલેન્સ' એટલે કે પાણી વગરની ધરતી બચશે.

- **"બટરફ્લાય ઈફેક્ટ" (Butterfly Effect):**

  ધારો કે તમે બજારમાં શાક લેવા જતી વખતે ઘરેથી કાપડની થેલી લઈ જાવ છો. આ નાનકડા કામથી તમે વર્ષે અંદાજે ૩૦૦ થી ૫૦૦ પ્લાસ્ટિકની થેલીઓનો વપરાશ રોકો છો.

  તમારા એકના નાના પગલાથી હજારો જીવો અને જમીનની ફળદ્રુપતા બચી શકે છે. આ જ આપણું 'સહિયારું ભાગ્ય' છે.

- **"ઉર્જાની બચત એ જ ઉર્જાનું ઉત્પાદન":**

  જો કોઈ ઓફિસ કે શાળામાં છેલ્લે નીકળતી વ્યક્તિ લાઈટ-પંખા બંધ કરે છે. તો તે માત્ર બિલ નથી બચાવતી પણ એ વીજળી બનાવવા માટે વપરાતા કોલસા અને તેમાંથી નીકળતા ધુમાડાને રોકે છે. વ્યક્તિગત બચત એ વૈશ્વિક રાહત છે.

❖ **ઉપસંહાર:**

"મિત્રો, જવાબદારી એટલે માત્ર મોટા પ્રોજેક્ટ્સ નહીં. જ્યારે તમે રસ્તા પર પડેલો પ્લાસ્ટિકનો ટુકડો ઉપાડીને કચરાપેટીમાં નાખો છો, ત્યારે તમે સમુદ્રમાં રહેલા કાચબાનું આયુષ્ય વધારો છો. આને જ કહેવાય સહિયારું ભાગ્ય." આપણું ભાગ્ય પર્યાવરણ સાથે જોડાયેલું છે. જો આપણે પ્રકૃતિને બચાવીશું, તો જ પ્રકૃતિ આપણને બચાવશે. પર્યાવરણીય સજાગતા એ જ આવતીકાલની સમૃદ્ધિનો પાયો છે. જો આપણે આજે આપણી પર્યાવરણીય જવાબદારી નહીં સમજીએ, તો આપણું ભાગ્ય અંધકારમય હશે. આપણે પૃથ્વીને બચાવવી પડશે, કારણ કે પૃથ્વી બચશે તો જ આપણે બચીશું. ચાલો, આપણે સહિયારા પ્રયાસોથી એક સુંદર અને હરિયાળું ભવિષ્ય કંડારીએ.

GYANBODH
An International Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
ISSN:3048-9792
Volume: 3
Issue: 2
Special Issue: 1
May: 2026

"પર્યાવરણ રક્ષણ, એ જ શ્રેષ્ઠ દેશભક્તિ."

અંતમાં એટલું જ કહીશ કે, પૃથ્વી પાસે દરેક માણસની 'જરૂરિયાત' પૂરી કરવાની ક્ષમતા છે, પણ 'લાલચ' પૂરી કરવાની નહીં. આપણી આજની સાવચેતી જ આપણી આવતીકાલની સુરક્ષા છે. ચાલો, આપણે પ્રતિજ્ઞા લઈએ કે આપણે એવું ભાગ્ય કંડારીશું જ્યાં પક્ષીઓનો કલરવ હોય, શુદ્ધ હવા હોય અને નિર્મળ જળ હોય. પર્યાવરણનું રક્ષણ એ માત્ર કાયદાકીય ફરજ નથી, પરંતુ આપણા સહિયારા અસ્તિત્વ અને ભવિષ્ય માટેની અનિવાર્ય નૈતિક જવાબદારી છે.

❖ **સંદર્ભ સૂચિ:**

➢ NITI Aayog. (2019). Composite water management index: A tool for water management. www.niti.gov.in

➢ World Wildlife Fund. (2024). Living planet report 2024: A system in peril. www.worldwildlife.org

➢ GEER Foundation. (n.d.). Environmental education and research initiatives. Gujarat Ecological Education and Research Foundation. geerfoundation.gujarat.gov.in

➢ Gujarat Urja Vikas Nigam Limited. (n.d.). Surya Gujarat Yojana (Solar Rooftop Scheme). surya.guvnl.com

➢ Ministry of Housing and Urban Affairs. (2023). Swachh Bharat Mission - Urban 2.0. Government of India. sbmurban.org